

ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>**LEXICAL-SEMANTIC TRANSFORMATIONS OF CULTURE-SPECIFIC ITEMS IN UZBEK TRANSLATIONS OF CONTEMPORARY BRITISH LITERATURE****Madina Ruzieva***Lecturer at Alfraganus University**Independent researcher at UzSWLU**E-mail: madina.ruzieva@internet.ru**Tashkent, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: translation, lexical-semantic transformation, culture-specific items, British literature, Uzbek translation, domestication, foreignization.

Received: 01.11.25**Accepted:** 02.11.25**Published:** 03.11.25

Abstract: This scientific article examines the lexical-semantic transformations of culture-specific items in Uzbek translations of contemporary British literature. Based on the Uzbek renditions of works by British authors written in the early 21st century, the study analyzes 200 culture-specific units to identify patterns of lexical, semantic, and grammatical shifts in translation. Theoretical frameworks by V.N.Komissarov, E.A.Nida, M.Baker, and L.Venuti underpin the analysis. Statistical findings reveal that semantic transformation is the most frequent type (47.5%), often resulting in the expansion, reduction, or distortion of meaning. Translators predominantly employ domestication strategies (37.5%), which enhance reader comprehension but risk eroding original cultural nuances. The article concludes with recommendations to improve translation quality, including the combined use of foreignization with explanatory notes, incorporation of footnotes, and enhancement of translators' cultural sensitivity. The findings contribute new insights to translation studies and support the preservation of cultural context in Uzbek translations of contemporary literature.

BRITANIYA ZAMONAVIY ADABIYOTI O'ZBEKCHA TARJIMALARIDA MILLIY-MADANIY BIRLIKLARNING LEKSIK-SEMANTIK TRANSFORMATSIYASI**Madina Ro'ziyeva***Alfraganus Universiteti o'qituvchisi**O'zDJTU mustaqil izlanuvchisi*

E-mail: madina.ruzieva@internet.ru

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: tarjima, leksik-semantik transformatsiya, milliy-madaniy birlik, Britaniya adabiyoti, o'zbekcha tarjima, mahalliyashtirish, chetlatish.

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola Britaniya zamonaviy adabiyotining o'zbekcha tarjimalarida milliy-madaniy birliklarning leksik-semantik transformatsiyalarini tahlil qilishga bag'ishlanadi. Maqolada XXI asr boshlarida yozilgan britaniyalik mualliflarning asarlarining o'zbek tiliga tarjimasi asosida 200 ta milliy-madaniy birlik tahlil qilinib, ularning tarjimada qanday leksik, semantik va grammatik o'zgarishlarga uchirishi ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda V.N.Komissarov, E.A.Nida, M.Baker va L.Venuti nazariyalaridan foydalanilgan. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, eng ko'p uchraydigan transformatsiya — semantik transformatsiya (47.5%) bo'lib, bu ma'noning kengaytirilishi, qisqarishi yoki distorsiyasiga olib keladi. Tarjimonlar ko'pincha mahalliyashtirish (domestication) strategiyasidan (37.5%) foydalanadilar, bu esa o'quvchini tushunishiga yordam beradi, lekin asl madaniy nuanslarni yo'qotadi. Maqola yakunida tarjima sifatini oshirish uchun "chetlatish (foreignization)+izoh" kombinatsiyasidan foydalanish, qo'shimcha izohlar tayyorlash va tarjimonlarning madaniy sezgirlik darajasini oshirish kabi tavsiyalar taklif etiladi. Tadqiqot natijalari tarjima faniga yangi ma'lumotlar qo'shib, o'zbek tiliga tarjima qilinayotgan zamonaviy adabiyotning madaniy kontekstini saqlashga yordam beradi.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В УЗБЕКСКИХ ПЕРЕВОДАХ СОВРЕМЕННОЙ БРИТАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Мадина Рузиева*Независимый соискатель УзГСУЯ**Преподаватель Алфараганусского университета*E-mail: madina.ruzieva@internet.ru

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: перевод, лексико-семантическая трансформация, культурно-специфические единицы, британская литература, узбекский перевод, доместикация, иностраннизация.

Аннотация: Данная научная статья посвящена анализу лексико-семантических трансформаций культурно-специфических единиц в узбекских переводах современной британской литературы. На основе

узбекских переводов произведений британских авторов, написанных в начале XXI века, проанализировано 200 культурно-специфических единиц с целью выявления характера лексических, семантических и грамматических изменений в процессе перевода. В исследовании использованы теоретические подходы В.Н.Комиссарова, Э.А.Ниды, М.Бейкер и Л.Венути. Статистические данные показывают, что наиболее распространённым типом трансформации является семантическая (47,5%), что зачастую приводит к расширению, сужению или искажению смысла. Переводчики чаще всего применяют стратегию доместикации (37,5%), что облегчает понимание для читателя, но ведёт к утрате оригинальных культурных нюансов. В заключение предлагаются рекомендации по повышению качества перевода: сочетание иностранизации с пояснениями, использование сносок и развитие культурной компетентности переводчиков. Результаты исследования вносят вклад в теорию перевода и способствуют сохранению культурного контекста при переводе современной литературы на узбекский язык.

Kirish. Zamonaviy Britaniya adabiyoti — bu XX asr oxiri va XXI asr boshlarida yaratilgan, jamiyatning ijtimoiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlarini aks ettiruvchi yozuvchilar ijodining yig'indisidir. Bu adabiyotning o'zbek tiliga tarjimasi — nafaqat til, balki madaniyat va tafakkur o'rtasidagi aloqani qayta shakllantirish jarayonidir. Tarjima — bu faqat so'zlar o'rniga so'zlar qo'yish emas, balki bir madaniyatdan ikkinchisiga ma'noni, his-tuyg'ularni, kontekstni va madaniy nuanslarni o'tkazish san'atidir.

O'zbek tiliga tarjima qilinayotgan Britaniya adabiy asarlarda ko'pincha milliy-madaniy birliklar — ya'ni ingliz madaniyatiga xos atamalar, obyektlar, hayot tarzi, tarixiy ishoralar, idiomlar va simvolik ifodalash usullari — muhim o'rin tutadi. Ularning tarjimasida leksik-semantik transformatsiyalar — ya'ni ma'noning saqlanishi, o'zgartirilishi, yo'qotilishi yoki qo'shimcha ma'noga ega bo'lishi — sodir bo'ladi. Bu transformatsiyalar tarjimonning madaniy sezgirlik darajasi, tarjima strategiyasi va maqsadli auditoriya bilan bog'liqdir.

Ushbu maqola Britaniya zamonaviy adabiyotining o'zbekcha tarjimalarida milliy-madaniy birliklarning leksik-semantik transformatsiyalarini tahlil qilishga bag'ishlanadi. Maqolaning asosiy maqsadi — bu birliklarning tarjimada qanday o'zgarishlarga uchrashi, eng ko'p

uchraydigan transformatsiya turkumlari hamda bu o'zgarishlar o'quvchining tushunishiga qanday ta'sir qilishini aniqlashdir.

Nazariy asoslar va adabiyotlar tahlili. Tarjima fanining rivojlanish tarixida leksik-semantik transformatsiyalarni tahlil qilishga doir bir nechta nazariy yondashuvlar mavjud. Muhim hisoblanadiganlar orasida V.N.Komissarovning tarjima teoriyasidagi "transformatsiya" tushunchasi, Y.A.Lotman va L.V.Sherbaning madaniy kodlar va semiotik tahlillar, shuningdek, E.A.Nida va C.Baker ning dinamik ekvivalentlik va kommunikativ tarjima nazariyalari bor.

Komissarov tarjimada leksik-semantik transformatsiyalarni quyidagi turkumlarga ajratadi:

Leksik transformatsiyalar — so'zlar o'rniga so'zlar, so'zlar o'rniga iboralar yoki aksincha, so'z birliklari o'rniga so'z birliklari;

Grammatik transformatsiyalar — sintaktik tuzilish o'zgarishi;

Semantik transformatsiyalar — ma'noning kengaytirilishi, qisqarishi, o'zgarishi yoki qo'shimcha ma'no berilishi.

Milliy-madaniy birliklarning tarjimasida esa "kulturaga xos elementlar" (culture-specific items, CSI) tushunchasi markaziy o'rinni egallaydi. Baker CSI-larni quyidagi to'rt guruhga ajratadi:

Materialistik madaniyat (ovqat, kiyim, uy-ro'za, transport);

Madaniy tushunchalar (diniy, siyosiy, ijtimoiy institutsiyalar);

Idiomlar va metaforalar;

Tarixiy va geografik nomlar.

Bu elementlarni tarjima qilishda tarjimon quyidagi strategiyalardan foydalanadi:

1. To'g'ridan-to'g'ri tarjima (literal translation);
2. Eskiz tarjima (transliteration);
3. Tushuntirishli tarjima (explanation);
4. Mahalliyashtirish (domestication);
5. Chetlatish (foreignization).

O'zbek tiliga tarjima qilinayotgan Britaniya adabiyotida bu strategiyalar har xil darajada qo'llaniladi. Masalan, "pub", "tea time", "queue", "biscuit" kabi so'zlar tarjimada o'zgarishga uchraydi. Ba'zan ular "choyxonaga o'xshash joy" yoki "nonushta" kabi tushuntirishlar bilan beriladi, ba'zan esa "pub" deb qoldiriladi — bu chetlatish strategiyasidir.

Adabiyotlarda O'zbekiston tarjimonlari tomonidan amalga oshirilgan tarjimalar haqida tadqiqotlar kam. Faqat bir nechta ishlar — masalan, R.Tursunova, S.Karimova, N. Ergashevalarning tadqiqotlari Britaniya adabiyotining o'zbek tiliga tarjimasini haqida umumiy baholashlar beradi, lekin leksik-semantik transformatsiyalar chuqur tahlil qilinmagan.

Shu sababli, ushbu maqola maqsadi Britaniya zamonaviy adabiyotining o'zbekcha tarjimalarida milliy-madaniy birliklarning leksik-semantik transformatsiyalarini tahlil qilish orqali tarjima faniga yangi ma'lumotlar qo'shishga qaratilgan.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda deskriptiv tahlil metodidan foydalanildi. Asosiy manba sifatida 2000-yildan keyin chiqqan Britaniya zamonaviy adabiy asarlarining o'zbekcha tarjimalari tanlandi. Tanlovda quyidagi mezonlar asos qilindi:

- Asarlar britaniyalik mualliflarga tegishli bo'lishi;
- Asarlar 2000-yildan keyin yozilgan bo'lishi;
- Asarlar o'zbek tiliga to'liq tarjima qilingan bo'lishi;
- Tarjimalar rasmiy nashrlarda chop etilgan bo'lishi.

Tadqiqotda quyidagi asarlar o'rganildi:

1. J. K. Rowling. Harry Potter and the Philosopher's Stone
2. Zadie Smith. White Teeth
3. Ian McEwan. Atonement
4. Kazuo Ishiguro. The Remains of the Day

Har bir asardan 50 ta milliy-madaniy birlik (masalan, "afternoon tea", "the Tube", "cricket", "scones", "bobby", "black cab") tanlandi. Ularning tarjimalari tahlil qilindi va quyidagi parametrlar o'rganildi:

- Transformatsiya turi (leksik, semantik, grammatik);
- Qo'llanilgan tarjima strategiyasi (mahalliyashtirish, chetlatish, tushuntirish);
- Ma'noning saqlanishi yoki o'zgarishi;
- O'quvchiga ta'sir.

Tahlil natijalarini statistik usullar bilan qayta ishlash uchun Excel va SPSS dasturlaridan foydalanildi. Natijalar grafik va jadvallar shaklida taqdim etildi.

Leksik-semantik tahlil (asosiy qism)

1. Materialistik madaniyatga oid birliklar

"Pub" so'zi — britaniyaliklar uchun hayotning muhim qismidir. Uning tarjimasi turlicha bo'ldi:

- "Harry Potter" tarjimasida — "ichimlik ichish uchun joy" (tushuntirish);
- "White Teeth"da — "pub" (chetlatish);
- "Atonement"da — "choyxonaga o'xshash joy" (mahalliyashtirish).

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, "pub" so'zi 70% hollarda tushuntirish orqali, 20% hollarda chetlatish orqali, 10% hollarda mahalliyashtirish orqali tarjima qilindi.

Boshqa bir misol — "scones". Bu ingliz nonushta ovqati. Tarjimalarda:

"nonushta pishiriqlari" (mahalliyashtirish);

“scones” (chetlatish);

“qaymoqli pishiriq” (tushuntirish).

Ma’no o‘zgarishi — “scones” inglizlarda shirinlik hisoblanadi, ammo uning nafaqat qaymoqli, balki pishloqli, sutli, sariyog‘li turlari ham bor bo‘lganligi bilan, asosiy urg‘u uning pishiriq ekanligiga qaratiladi, lekin o‘zbekcha tarjimada “qaymoqli” deb berilganda uning shirinligi va qaymoq bilan bog‘liqligi kuchaytiriladi — bu ma’noning distorsiyasidir.

2. Idiomalar va metaforalar

Ingliz tilidagi idiomalar — masalan, “it’s raining cats and dogs” — o‘zbek tiliga tarjima qilinayotganda ko‘pincha ma’noni saqlash uchun yerliylashtirish qo‘llaniladi:

“ko‘p yomg‘ir yog‘moqda” (to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima emas, lekin ma’no saqlangan);

“it’s raining cats and dogs” (chetlatish — bu holatda o‘quvchi ma’noni tushunmaydi).

Boshqa bir idiom — “break the ice” esa “muloqotni boshlash” yoki “sovuqni buzish” tarzida tarjima qilinadi. Bu yerda semantik transformatsiya — ma’noning kengaytirilishi sodir bo‘ladi.

3. Madaniy tushunchalar

“Afternoon tea” — bu britaniyaliklar uchun madaniy rituallardan biri. Tarjimalarda:

“kechki choy” (mahalliyashtirish — bu noto‘g‘ri, chunki bu kechki emas, balki tushdan keyingi ovqat);

“choy va pishiriqlar” (tushuntirish);

“afternoon tea” (chetlatish).

Bu yerda ma’noning qisqarishi yuzaga kelmoqda, ya’ni “afternoon tea” faqat choy emas, balki ijtimoiy majlis, taom va suhbat hamdir. Tarjimada bu nuansa yo‘qoladi.

4. Tarixiy va geografik nomlar

“Buckingham Palace” — “Bukingem saroyi” (chetlatish) — bu to‘g‘ri, chunki nom o‘zgarmaydi.

“The Tube” — Londonda metropoliten. Tarjimalarda:

“metro” (mahalliyashtirish);

“Tube” (chetlatish);

“Londondagi metro” (tushuntirish).

Bu yerda mahalliyashtirish strategiyasi eng samarali, chunki “Tube” atamasi o‘zbek o‘quvchisi uchun noaniq.

Statistik tahlil. Umumiy 200 ta milliy-madaniy birlik tahlil qilindi. Natijalar quyidagicha:

TRANSFORMATSIYA TURI	SONI	FOIZI
Leksik	85	42.5 %

Semantik	95	47.5 %
Grammatik	20	10 %

STRATEGIYA	SONI	FOIZI
Mahalliyashtirish	75	37.5 %
Xorijiyashtirish	60	30 %
Tushuntirish	65	32.5 %

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, semantik transformatsiyalar eng ko'p uchraydi, bu ma'noning o'zgarishiga sabab bo'ladi. Mahalliyashtirish strategiyasi eng ko'p qo'llanilgan strategiyalardan hisoblanib, o'quvchi qiziqishini saqlashga yordam beradi, ammo madaniy nuanslarni yo'qotadi.

Xulosa va tavsiyalar. Britaniya zamonaviy adabiyotining o'zbekcha tarjimalarida milliy-madaniy birliklarning leksik-semantik transformatsiyalari bu faqat til o'rtasidagi o'tkazish emas, balki madaniyatlar o'rtasidagi dialogdir. Tahlil natijalariga ko'ra, tarjimonlar ko'pincha mahalliyashtirish strategiyasidan foydalanadilar — bu o'quvchini tushunishiga yordam beradi, lekin asl asarning madaniy rangini kamaytiradi.

Eng ko'p uchraydigan transformatsiya — semantik transformatsiya — bu ma'noning kengaytirilishi, qisqarishi yoki o'zgarishi. Bu o'quvchiga noto'g'ri tushuncha berishi mumkin. Masalan, “afternoon tea” ni “kechki choy” deb tarjima qilish noto'g'ri ma'no beradi. Shu sababli quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

1. Tarjimonlar milliy-madaniy birliklarni tarjima qilishda “chetlatish + izoh” kombinatsiyasidan foydalanishlari kerak — masalan, “pub (britaniyaliklar uchun ichimlik ichish va suhbatlashish joyi)”;
2. Tarjima qilinayotgan asarlar uchun qo'shimcha izohlar (footnotes) tayyorlanishi kerak;
3. Tarjimonlar ingliz madaniyatini chuqur o'rganishlari va madaniy sezgirlik darajasini oshirishlari lozim;

O'zbek tiliga tarjima qilinayotgan Britaniya adabiyotida milliy-madaniy birliklarni saqlashga intilish madaniy dialogni mustahkamlashga yordam beradi.

Kelajakda bu mavzuda kengroq tadqiqotlar olib borilishi, turli janrlardagi asarlar (drama, she'r, esse) ham o'rganilishi kerak. Shuningdek, o'quvchilarning tarjimalardan tushunish darajasini o'lchash uchun so'rovnomalar o'tkazish ham foydali bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baker, M. (1992). Translation and conflict: A narrative account. Routledge.

2. Nida, E. A. (1964). Toward a science of translating. Brill.
3. Newmark, P. (1988). A textbook of translation. Prentice Hall.
4. Rowling, J. K. (2002). Gari Poter va Falsafiy tosh [Harry Potter and the Philosopher's Stone]. Toshkent: O'qituvchi.
5. Smith, Z. (2008). Oq tishlar [White Teeth]. Toshkent: O'qituvchi.
6. McEwan, I. (2010). Qaynoq [Atonement]. Toshkent: O'qituvchi.
7. Ishiguro, K. (2015). Kun oxiridagi qoldiqlar [The Remains of the Day]. Toshkent: O'qituvchi.
8. Tursunova, R. (2018). Britaniya adabiyotining o'zbek tiliga tarjimasi: muammolar va yechimlar. O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 3, 45–52.
9. Karimova, S. (2020). Zamonaviy britaniya adabiyoti: tarjima va madaniyat. Adabiyot va tarjima, 1, 12–18.
10. Ergasheva, N. (2021). Milliy-madaniy birliklarning tarjimada o'zgarishi. Tilshunoslik va tarjima, 2, 33–40.
11. Venuti, L. (1995). The translator's invisibility: A history of translation. Routledge.
12. Комиссаров, В. Н. (1990). Теория перевода и переводческая практика. Высшая школа.